

## تأملی کوتاه در مباحثات ابن سینا<sup>۱</sup>

آثار شیخ الرئيس<sup>۲</sup> به لحاظ نظم در نگارش و دنبال کردن هدف واحد و رعایت ترتیب منطقی به دو بخش تقسیم می‌شود: کتبی مانند شفا و نجاه و اشارات و دانشنامه و... نمونه بخش اول هستند. بخش دوم آثاری است که شیخ، قصد تألیف کتاب خاصی نداشته بلکه پاسخ به سؤالاتی است که از وی شده یا عباراتی است که مأخوذ از اوست و یا مطالبی است که شیخ املا کرده و شاگردانش تقریر کرده‌اند. مشهورترین آثار شیخ در این بخش، المباحثات و التعليقات است. رسائل فراوانی هم به عنوان اجوبة از شیخ باقی مانده است. از قبیل جوابهای شیخ به ابوسعید ابوالخیر و ابوریحان بیرونی که آنها نیز در این بخش قرار می‌گیرند. نام المباحثات در معتبرترین و کهنترین مجموعه کتابشناختی آثار شیخ الرئيس، یعنی رساله سرگذشت آمده است.

المباحثات، سؤلهایی است که از ابن سینا شده و او به آنها پاسخ داده است. اکثر سؤالات از جانب بهمنیار، صاحب التحصیل، و آشناترین شاگرد شیخ به مبانی فلسفی

۱. آینه پژوهش، شماره ۱۶؛ آذر-دی ۱۳۷۱؛ صفحه ۹۱-۹۲. این مختصر به مناسبت انتشار تصحیح جدید المباحثات، (قم، ۱۳۷۱ ش، تحقیق و تعلیق محسن بیدلر فر، ۴۰۰ صفحه) نگاشته شده است.

۲. ر. ک مقاله «کتابشناسی ابن سینا» در همین کتاب.

اوست.

بخشی از سؤالات نیز از آن ابن زبیله، دیگر شاگرد شیخ است بنا به قرائنی، در مباحثه سوم چند سؤال از ابوالقاسم کرمانی نیز به چشم می‌خورد. گردآورنده کتاب به احتمال قوی بهمنیار (به تنهایی یا به معاونت ابن زبیله) بوده است.

با توجه به شخصیت علمی پرسشگران، سؤالهای مطرح شده از دقت و اهمیت کافی برخوردار است. جوابهای شیخ در این کتاب در عین هماهنگی تام با دیگر تألیفات وی. بویژه شفا، ویژگیهای خاص خود را دارد؛ از جمله از آنجا که مخاطبین شیخ نزدیکترین شاگردان وی هستند، جوابها صریح، دور از تکلفات و مقدمات و ذکر اقوال رایج در تألیفات رسمی است. لب مطلب و نظر نهایی شیخ را دور از حشو و زوائد در المباحثات می‌توان یافت. به دلیل همین صراحت شخصیت واقعی شیخ در المباحثات بوضوح قابل رؤیت است: اعتماد شدید به خود و آرائش و شدت غضب بر معترضین و ناقدین آثارش. این دو خصیصه با صراحتی که در این کتاب قابل اصطیاد است، در هیچیک از آثار شیخ یافت نمی‌شود. از دیگر ویژگیهای المباحثات، اذعان شیخ رئیس در پاسخ بعضی سؤالات به عدم علم و تصریح به «لا ادری» است.

اکثر مطالب المباحثات در پیرامون کتاب عظیم شفا و بویژه کتاب النفس آن است و در رفع نواقص این بخش از شفا، از مکانت ویژه‌ای برخوردار است و فی الواقع شرحی است بر کتاب شفا. شیخ در این کتاب به دیگر کتبش، از جمله شفا، اشارات، المبدأ و المعاد، الانصاف، الحکمة المشرقیة والعربیة مطالبی را ارجاع داده است، و لذا تاریخ تألیف آن بعد از همه این کتب است. با توجه به اینکه آخرین تألیف مهم شیخ را اشارات می‌دانند و از آنجا که در المباحثات مسأله از میان رفتن نسخه اصلی تألیف کبیر شیخ، الانصاف ذکر شده است، به احتمال بسیار قوی، تاریخ تألیف المباحثات در هفت سال آخر حیات شیخ رئیس خواهد بود. (۴۲۸ - ۴۲۱) و این نکته بر اهمیت آن می‌افزاید.

المباحثات از دیرباز مورد اعتنای حکمای بزرگ جهان اسلام بوده است. فخر رازی در المباحث المشرقیة، محقق طوسی در شرح اشارات و صدر المتألهین شیرازی در اسفار

در مواضع متعددی<sup>۱</sup> به آراء شیخ در المباحثات استناد کرده‌اند.

محتوای المباحثات فاقد نظم منطقی است. کتاب مجموعاً از شش مباحثه تشکیل شده است. نداشتن نظم خاص باعث شده است که نسخه‌نگاران نیز آن را به ترتیب ابتدایی ننویسند. لذا نسخه‌های به جا مانده از المباحثات اختلافات فراوانی در ترتیب مباحث و گاهی در ترتیب سؤال و جوابهای يك مباحثه دارند.

برای نخستین بار عبدالرحمن بدوی المباحثات را در کتاب ارسطو عند العرب<sup>۲</sup> منتشر کرد. بدوی در مقدمه کتاب می‌گوید به دیگر نسخه‌های المباحثات دست نیافته است. کاتب نسخه دار الکتب المصریه با قصد تبویب و تنظیم المباحثات، ترتیب اصلی آن را عوض کرده، ولی چون عالم به فن نبوده است در آن اخلاص کرده و گاهی متن سؤال را تلخیص کرده، یا سؤال را در جایی و جواب را در جایی دیگر قرار داده، یا جواب واحد را تقسیم کرده، هر بخش آن را در جایی آورده و لذا متن آن مضطرب است. افزون بر این، بعضی جوابهای شیخ (خارج از المباحثات) را داخل کتاب کرده است. از جمله: رسالة الشيخ الى الكيا (اختلاف الناس في امر النفس والعقل) و نیز دو جواب شیخ به دو سؤال ابوسعید ابوالخیر، یعنی في مسألة كتاب النفس (الصورة المعقولة) لكل حيوان و نبات ثباتاً.<sup>۳</sup> اخیراً آقای محسن بیدارفر، بر اساس یازده نسخه المباحثات را تصحیح کرده و به علاقمندان عرضه داشته است.<sup>۴</sup>

مصحح در تصحیح کتاب رنجی گران برده است و مقایسه مباحثات بدوی و مباحثات بیدارفر حکایت از عمق تحقیق اخیر می‌کند. از مزایای چاپ اخیر المباحثات تعلیقاتی است که در آنها مطالب المباحثات به مطالب مشابه آن در شفا و اشارات ارجاع داده شده‌اند؛

۱. اسفار ج ۱، ص ۴۶ و ۹۸ و ۱۱۱، ج ۸ ص ۲۲۸ و ۲۷۰ و...

۲. ارسطو عند العرب، قاهره، ۱۹۴۷م، صفحه ۱۱۹-۲۴۷، بر اساس نسخه‌ای از دار الکتب مصریه.

۳. شماره ۴۳ و ۹۴ و ۴۵۸ در چاپ بدوی.

۴. مصحح نسخه بودلیان (اقدام نسخ) را متن، و اختلاف آن با دو نسخه اصیل دیگر یعنی پرینستون و لیدن را در پاورقی آورده است. از هشت نسخه دیگر به عنوان مؤید و معاون در قرائت نسخ یاد شده استفاده شده است. اضافات نسخه دار الکتب المصریه و نسخه دوم لیدن، جداگانه در بخش ملحقات کتاب درج شده است. مصحح، کتاب را بر اساس نسخه اصلی (بودلیان) شماره گذاری کرده است. متن اصلی ۱ تا ۹۰۱ و ملحقات ۱۰۰۱ تا ۱۰۶۲.

مضافاً اینکه موارد مشابه در اسفار نیز تذکر داده شده است. با توجه به اینکه یافتن مطلب در المباحثات بسیار دشوار است، فهرست ابجدی موضوعات و اصطلاحات در انتهای کتاب مفید است و مناسب است تفصیل یابد. تصحیح اخیر المباحثات، جدیدترین تصحیح آثار شیخ است و لازم است دیگر آثار شیخ نیز بر همین منوال تصحیح شود. توفیق مصحح المباحثات را در ادامه خدمات فرهنگیش از خداوند حکیم مسألت داریم.